

Izvorni znanstveni rad
UDK 321.01(497.5)(091)
UDK 32-05 Natali, I.
Primljeno: 14.6.2001.

RUKOPIS IVA NATALIJA O NAČINU NA KOJI BI SE MOGAO SPRIJEČITI KRAJNJI DESPOTIZAM

JOSIP VRANDEČIĆ

SAŽETAK: Analizira se nepoznata studija o despotizmu dubrovačkog plemića Iva Natalija. Budući da godina nastanka spisa nije navedena, može se pretpostaviti da je rasprava pisana za vrijeme Nataliju morskog Metternichova režima, ili pod utiskom njegova pada. U povijesti političkih teorija ova studija dolazi na kraju brojnih europskih prosvjetiteljskih radova o despotizmu, kada se već pojavljuju suvremene studije o tom političkom fenomenu. Ostaje nejasno u kojoj je mjeri autor crpio inspiraciju iz duge europske tradicije kritike despotizma. No, sama pojava studije u kojoj Natali na originalni način tematizira despotizam i psihološki portretira despotičkog vladara, predstavlja važan prinos povijesti političkih teorija na hrvatskom prostoru.

U neobjavljenoj sintezi vlastitog političkog iskustva, *Ristretto delle ragioni a dimostrare*, pisanoj 1848. godine, vremešni Ivo Natali (1775-1853) predložio je osnivanje nezavisne *Dalmatinske države* koja bi obuhvatila tri kotara Austrijske Dalmacije: Dalmaciju, Dubrovnik i Boku. Ta bi država, po njemu, bila most između talijanskih država, Hrvatske i Turske i temeljila bi se na historijskom pravu triju primorskih istočno-jadranskih "naroda". Premda je, istaknuvši na kraju studije da je njegova glava "*vecchia e debole*", neizravno posumnjao u smjelost vlastitog projekta, studija svejedno svjedoči o Natalijevom političkom zaokretu. Štoviše, u drugoj, manjoj studiji *Reflessioni*, pisanoj iste 1848. godine, Natali se založio za izbor mudrih, dobronamjernih i poštenih zastupnika u bečki *Reichstag*, koji će se založiti za Ustav najprikladniji općem dobru.¹ Pozivaju li dakle Natalijev nacional-

Josip Vrandečić, asistent je na Odsjeku za povijest Filozofskog fakulteta u Zadru.
Adresa: Filozofski fakultet Zadar, Obala Kralja Petra Krešimira IV. 2, 23000 Zadar.

istički *Ristretto* i demokratske *Reflessioni* na preispitivanje konzervativnog mentaliteta dubrovačkog plemstva koji su Vojnović i Bersa provukli kroz našu historiografiju?

Tà upravo je sudbina Ivana Natalija najbolja personifikacija Vojnovićeve *Finis Respublice*. Upravo je Ivan Natali 1813. poveo Dubrovčane protiv Francuza, kada je sa svojim ustanicima čekao pred zatvorenim vratima od Ploča, dok je Austrijski general Milutinović, ušavši kroz vrata od Pila, razoružao dubrovačku Narodnu gardu. Tijekom 1815. u Carigradu je pak bezuspješno nastojao razviti akciju kod Porte i engleskog poslanika za obnovu Republike. Nakon što je akcija oko obnove Republike, "koja je bila osvojena silom ali se svojih prava nije nikada odrekla",² propala, povukao se u osamu pišući povijesne, filozofske i moralne sastavke o starom i novom Dubrovniku koji su ostali u rukopisu. Kako se onda, trideset godina nakon što je Luka Stulli molio cara Franju I. da Dubrovčane ne pretvori u Dalmatince,³ ovaj tipični *restauracijski utopist* usudio založiti za dalmatinsku državu?

Podjela na Dubrovčane i Dalmatince 1848. više nije aktualna u dubrovačkim političkim projekcijama. U Kaznačićevoj definiciji dva gradska politička tabora su izdvojena: *partito nazionale*, koji bi htio široku autonomiju ujedinjenih južnoslavenskih provincija pod Austrijskom krunom i bez vanjskih utjecaja, i *autonomi*, koji bi htjeli široke povlastice *ai Dalmati* pod liberalnom konstitucijom, uvažavajući talijansku kulturu, to jest "*basando la maggioranza non sul numero ma sull'istruzione piu diffusa e sull'abitudine tradizionale nel primeggiare*".

¹ Rukopisi Iva Natalija nalaze se u Državnom arhivu u Dubrovniku, *Rukopisna ostavština Ernesta Katića*, A. 12, XLII/5. Ivo Natali bio je član ugledne dubrovačke obitelji koja je, prvotno građanska, ušla u red dubrovačke vlastele nakon velikog potresa 1667. godine. Njegovi su roditelji Petar de Natali i Marija de la Tour, a austrijsko plemstvo priznato im je odlukom 1817. Imali su četiri sina i kćer Mariju. Antun Karlo bio je (1768) posljednji poslanik Republike u Turskoj, Jakov (1772) je jedini bio pristaša i sudac za vrijeme francuske vladavine, Đivo (1775) i Jere (1778), guverner otoka Lopuda, Šipana i Koločepa u ime ponovno proglašene dubrovačke vlade pod engleskom zaštitom.

² Lujo Vojnović, *Pad Dubrovnika II*. Zagreb: autorova naklada, 1908: 135-255.

³ Josip Bersa, *Dubrovačke slike i prilike (1800.-1880.)*. Zagreb: Matica hrvatska, 1941: 135; *Relazione della rivoluzione fattavi dai Ragusei contro li Francesi l'anno 1813 per ricuperare la patria liberta, scritta dal Colonnello Conte Natali, Patrizio Raguseo*.

Sigurno je da je na razmeđu dviju epoha, prosvjetiteljske i romantičarske, dubrovačko plemstvo evoluiralo. Naša ga je novija historiografija amnestirala za njegovu ulogu u prosvjetiteljskoj i revolucionarnoj fazi. Muljačićevom pozivu za istraživanjem "dinamike" odnosa među dubrovačkim prosvjetiteljima⁴ odgovorio je Ivo Banac svojim istraživanjem o povezanosti prosvjetiteljstva i revolucije. Njegova je teza da se čitava dubrovačka intelektualna elita može ubrojiti u dubrovačke "Frančeze". Ipak, po njemu, dubrovačko je plemstvo "polazilo od patricijskog etosa osamnaestog stoljeća, težilo razumnom društvu, čime je često dolazilo u sukob s prastarim dubrovačkim ustavom, ali svejedno nije postalo prevratnikom".⁵ Prema Ivu Bancu i Ivanu Pederinu, profrancuska orijentacija plemstva, njegovo sudjelovanje u javnoj masonskoj loži, pokušaj stjecanja nezavisnosti i konačno, Čulićeve denuncijacije učinile su dubrovačko plemstvo prije domoljubnim nego revolucionarnim.

Za razliku od istraživanja povijesne dinamike odnosa među dubrovačkim patricijatom, ovaj skromni rad o Natalijevom "Despotizmu" nastoji proniknuti u dubinu, to jest u dubrovačku povezanost s europskim ideološkim kontekstom. Premda nije poznata godina nastanka Natalijeva spisa o despotizmu, možemo ustvrditi da je ovaj, opsegom skromni spis, prilog *prosvjetiteljskoj* fazi dubrovačkog plemstva, dok prije spomenuti *Ristretto* i *Reflessione* pripadaju angažiranoj 1848. i stoga trebaju biti analizirani u novom romantičarskom kontekstu.

Ipak, u preispitivanju povijesti dubrovačkog plemstva 19. stoljeća, to jest u napuštanju konzervativne Vojnovićeve utopije "puste hridi" treba biti oprezan. Dubrovački plemići mogu biti dobri učitelji, ali su loši uzori. Dubrovačko plemstvo doista se povuklo u osamu za vrijeme restauracije i, za razliku od dalmatinskog ili hrvatskog, nije ni politički ni kulturno djelovalo. "*Tutto e finito*", bilježi Ivo u Carigradu kada je dočuo da se Napoleon vratio u Francusku, pretpostavljajući da će Europa sada biti nemilostiva prema dubrovačkim slobodama.⁶ Stoga je 25 srpnja 1816, u pismu sestri Mariji, napisao svoju političku oporuku:

⁴ Žarko Muljačić, »Istraga protiv jakobinaca 1797. god. u Dubrovniku.« *Anali Historijskog instituta JAZU u Dubrovniku* 2 (1953): 237.

⁵ Ivo Banac, »Tomo Baseljić i pitanje dubrovačkih "Frančeza".«, u: *Dubrovačka Republika i Francuska revolucija*, ur. Miljenko Foretić. Dubrovnik: Matica hrvatska, 1996: 61-71.

"Nijesam nikakvo sredstvo, nikakav pokušaj propustio, koji sam misli da će biti koristan domovini. Danas pošto je sve naprazno prošlo, ja sam zadovoljan, jer je podloga moga duševnog mira uvjerenje, da sam učinio sve, što sam znao učiniti; to Vam dokazuje ispravnost moga načela - koje mi nijeste odobrali - da od samih nas zavisi, da budemo zadovoljni; tako i mora biti, ako samo poradimo za naše dobro sve, što smo kadri poraditi; ili ćemo ga postići, i bit ćemo sretni; ili ga nećemo postići, ali tad ćemo priznati, da nam ga nije dosudio promisao Božji složan sa slobodnom voljom ostalih ljudi (koju opet promisao Božji određuje); u ovom slučaju bit ćemo opet mirni i zadovoljni onim dijelom sreće, koji nam je namijenjen".

"Ime Điva Natalića", pisat će tijekom tridesetih godina u Parizu Antun Sorgo, "ostaće nerazdvojno od uspomene na ovo doba zbog junaštva, odanosti i plemenitosti njegova vladanja".

Vojnović ovom "pravom djetetu 18 stoljeća, koje ljubljaše generalizacije i definicije" pak zamjera idealizam "koji ga je izdao u odsudnim trenucima, ne umijući se poslužiti izuzetnim prilikama u gradu".⁷

Na osnovi denucijacija Splićanina Inocenta Čulića (1782-1852) sačuvanih u Državnom Arhivu u Zadru i u prijepisu u Dubrovniku, Ivan Pederin se u selektivnom izboru odlučio za portrete Ivove braće Jera i Karla, te njihove sestre Marije.⁸ Ipak, kod Čulića "Giovanni Gerolamo Natali" nije nimalo bolje prošao od njegove braće. Prema njemu, Natali je neoženjeni katolik snažne građe, rođen u Dubrovniku, čovjek bez morala, težak i ambiciozan u želji za vladanjem i življenjem na račun drugih. Nije mason, ali nema nikakve vjere. Studirao je u Dubrovniku, ali bez koristi jer mu manjka interes za spoznajom. Prema Čuliću, Natali ima talent jedino za prežderavanje, za spletkarenje, i za uzdizanje stvari kompromitirane Republike. Nitko mu ne vjeruje osim nekoliko fanatika i bijednika koji ga maksimalno poštuju. Ostali ga Dubrovčani smatraju sklonim pubunama, buntovnikom i nepri-

⁶ J. Bersa, *Dubrovačke slike i prilike*: 61.

⁷ L. Vojnović, *Pad Dubrovnika II.*: 195.

⁸ Državni arhiv u Zadru, *Miscellanea*, sv. 23, poz. 16, pod naslovom *Nobili di Ragusa* (postoje i prijepisi Ernesta Katića u Državnom arhivu u Dubrovniku) i sv. 23, poz. 39 u košuljici s naslovom *44 Lettere confidenziali del Padre Innocenzio Ciulich dirette dall'anno 1817 al anno 1844*. Vidi: Ivan Pederin, »Uloga Innocenza Čulića u gospodarskoj, kadrovskoj i socijalnoj politici nove vlasti u Dubrovniku (1806.-1818.)«. *Dubrovnika* 32/1-2 (1989): 12-51.

jateljem svih režima. Prema Čulićevoj procjeni, Natalijevi su posjedi izvan grada neznatni i stoga nedovoljni za uzdržavanje. Za vrijeme bivše Republike vršio je nekoliko službi, ali se pokazao zlobnom nezalicom. Za vrijeme Francuza bavio se trgovinom, da bi malo prije njihove propasti u korist bivše Republike otišao u Carigrad poraditi na stvarima njene obnove. Za francusku upravu nije imao nikakve simpatije. Zakleti je neprijatelj Austrije. Njegovi odnosi s rodbinom u Dubrovniku su zamršeni; ima čak rodbine u Rusiji, odakle je njegova majka, ali Čulić ne zna u kakvom je doticaju s njima. Na kraju preporučuje da bi svakako trebalo pripaziti na Natalija.

Vojnovićeva ocjena o Nataliju kao idealističkom djetetu prosvjetiteljstva nije u kontradikciji s Čulićevim opisom povučenog fantasta. Natalijevi spisi iz 1848. predstavljaju završetak jednog razdoblja u kojem je osobno evoluirao i u kome je ideja dubrovačke slobode uključena u nove, šire liberalne projekte slavenstva (braća Pucići, Kaznačić), dalmatinstva (Natali) ili Mazzinijevog antiaustrijanstva (liječnik Obad).

Kao što smo istakli, dubrovačko se plemstvo stoga ne samo prilagodilo, nego i evoluiralo tijekom 19. stoljeća. Štoviše, nova je generacija dubrovačkog patricijata prednjačila u odnosu na hrvatski i dalmatinski patricijski stalež. Liberalni južnoslavenski nacionalizam braće Pucića daleko je smjeliji od konzervativnog hrvatskog liberalizma Mažuranića. Nijedna dalmatinska komuna nije dala istaknutijeg plemićkog *podestata* od dubrovačkog autonomaškog gradonačelnika Gondole, niti se utjecaj bilo kojeg dalmatinskog patricija može mjeriti s bečkim utjecajem dubrovačkog grofa Bonde. Između Natalija kao dubrovačkog samozatajnog intelektualca te njegove političke uloge tijekom francuskog razdoblja i njegove pasivnosti za vrijeme Austrije zjapi praznina. Očito je da se Natali više nije usudio politički aktivirati, jer su svi njegovi spisi ostali u rukopisu koje se nije usudio objaviti ni za slobodoumne 1848. godine. Spis o despotizmu, koji ovom prilikom predstavljamo, Natali također nikada nije objavio. Njegovo publiciranje Natalija zasigurno ne bi učinilo polički podobnim, ali bi ga barem učinilo psihološki slobodnim. Vjerojatno ne samo njega, nego i čitavu njegovu patricijsku generaciju. Ivan Natali to nikada nije shvatio.

O despotizmu kod Natalija

Natali nije jedini Dubrovčanin koji je pisao o opasnostima despotizma. Svjestan jakobinskih ekscesa, propasti Venecije i ostalih geopolitičkih promjena, dubrovački je plemić Toma Bassegli 1806. razglabao o reformi Republike, pri čemu se založio za "umjerenu i izbornu, a ne nasljednju aristokraciju", kao najprimjereniju za male države.⁹ Čini se da je pritom Bassegli dosljedno slijedio Rousseauovu podjelu aristokracije na prirodnu, nasljednu i izbornu, koju je ovaj pjesnik francuske revolucije iznio u *Društvenom ugovoru*. Isto kao i Voltaire, Bassegli je pomodno vjerovao u parlamentarnu monarhiju engleskog ili francuskog tipa koja će kontrolirati nasljedna prava aristokracije.¹⁰

Dok je Basseglijev despotizam rusovski i volterovski angažiran, kod Natalija je despotizam još uvijek klasična, to jest teorijska - montesqujevska tema. Za razliku od Basseglia, kod kojega je despotizam više zlokobna slutnja i poticaj za reformu Republike, kod Natalija je despotizam univerzalno stanje duha pojedinca primjenjivo na sve režime i situacije.

Natalijeva je misao o despotizmu, vjerojatno inspirirana Metternichovim režimom, istovremeno tipična i svojstvena. Tipična, jer je nastala pod utjecajem europskog racionalizma Lockeja i Montesquieua, ali je istovremeno i anakrona, jer je kod Natalijevih suvremenika Robespierrea, Tocquevillea, Hegela i Marxa teorija despotizma poprimila sasvim novo značenje.¹¹

Natalijeva studija o despotizmu značajna je za europsku političku misao jer, kao što je Melvin Richter istaknuo, dok je sloboda studirana od mnogih, antietične su koncepcije neznatno proučene. Uostalom sami su Aristotel i Montesquieu svojim studijama despotizma istakli da se o ovakvom tipu vladanja nema mnogo reći. Natali bi stoga mogao biti uvršten među posljednje teoretičare, ali ne i ideologe despotizma. U vrijeme kada Robespierre govori o "despotizmu slobode", Tocqueville "despotizmu većine nad manjinom", a Marx i Hegel o despotizmu "barbarskog" Istoka, Natalijeva se kritika psihologije despotskog vladara čini anakronom ali i univerzalno primjenjivom.

⁹ I. Banac, »Tomo Baseljić i pitanje dubrovačkih "Frančeza"«: 65.

¹⁰ Vidi: Voltaire, *Correspondance*. (ed. Theodore Besterman) Geneva, 1950: 59v.

¹¹ Melvin Richter (ed. Philip P. Wiener), *Dictionary of the history of ideas. Studies of Selected Pivotal Ideas*, II. New York: Charles Scribner's sons, 1973: 1.

Njegova je teorija svevlašća na prvi pogled Montesquieuova, ali dok Montesquieu polazi sa stajališta potlačenih, Natali proučava vladarevu psihologiju. Premda je Natali mnogo posudio od Montesquieua u kritici psihologije despotizma, ponašanju udvorica, napuštanju "opravdanog despotizma"¹² i "koncepta barbarstva", sigurno je poznavao i druge studije o despotizmu, možda već i Aristotelovu.

Natalijeva koncepcija despotizma razlikuje se od Aristotelove iz tri bitna razloga. Natalijev koncept despotizma nije izvaneuropski kao kod Aristotela, njegov despotizam nema opravdanja kao kod Aristotela i nije impersonalan. U teorijama Aristotela, prirodno ropstvo je baza apsolutne vlasti orijentalnog monarha, percipirano kao legitimno od strane njegovih subjekata. Prema Aristotelovoj definiciji despotizma, politička moć (*politikos*) se vrši nad ljudima koji su po prirodi slobodni. U slučaju despotizma, politička moć potječe od gospodara (*despotes*) prema ljudima koji su "po prirodi robovi". Dakle, moć je vladara prema podanicima smatrana legitimiziranim običajem. Osim toga, pod utjecajem Aristotela, većina je Europljana prihvatila despotizam kao koncepciju svojstveniju azijskom načina vladanja i prakse. Evropljani su kao takvi smatrani slobodnima od rođenja, suprotno robovskoj prirodi orijentalaca.

Jednako kao i od antičkih koncepcija, Natali se odmakao i od humanističkih i baroknih definicija despotizma. Natali se, kao i Jean Bodin u 16. stoljeću, suprostavio antičkim teorijama koje su naglašavale da ropstvo potječe od urođene ljudske nejednakosti. Bodin, koji je prvi kronološki rangirao despotske monarhije, što će kasnije preuzeti Hegel i Marx, ograničio je legitimnost despotizmu na samo one monarhe koji su participirali u pravednom ratu. Hobbes, njegov ideološki nasljednik, pritom je naglasio pristanak potčinjenih. Ljudi se pokoravaju drugima iz straha da bi nastavili živjeti, to jest sačuvali sebe. Prema Hobbesu, treba se pokoriti bilo kojem osvajaču koji može osigurati mir i jedinstvo.

¹² Vodeći prosvjetitelji uključujući Helvetiusa, Holbacha i Rousseaua zagovarali su prosvijećeni despotizam. Smatrali su da prosvijećeni vladar mora posjedovati široke političke ovlasti da bi sproveo potrebne reforme, osigurao mir i političku i socijalnu harmoniju u društvu. Naprotiv, romantičari predvođeni Kantom napali su sve paternalizme, uključujući i prosvijećeni apsolutizam jer su smatrali da se pojedinci u civiliziranom društvu ne smiju odreći političke odgovornosti i mijenjati slobodu odlučivanja za politički komformizam i materijalnu sigurnost. Vidi: Isaiah Berlin, *The Sense of Reality. Studies in Ideas and Their History*. New York: First Farrar, Straus and Giroux, 1998: 237.

Natali je potpuno napustio ovakav humanistički princip. Premda je Natali svevlašće poistovjetio s osvajačem, po njemu nema "legitimnog despotizma" niti opravdanog pokoravanja "barbara". "E Livio chiama Barbari e scellerati essi e non Romani che a ciò gli costrinsero!!"

U kritici despotizma Natali je najbliži racionalizmu 17. i 18. stoljeća. Despotska je moć kod Lockeja definirana kao stanje u kojem su osobe, a ne vlasništvo u kompletnoj gospodarevoj moći. Iako Natali nije spomenuo Lockeovu političku koncepciju po kojoj politička moć treba potjecati od ugovora, dogovora, zajedničkog pristanka društva koje dio svoje slobode dobrovoljno zavješta vladi, nadovezao se na studij psihologije despotizma. Natali smatra da prvo treba spoznati prirodu osvajanja, koja se temelji na taštini. On navodi tri osnovne pretpostavke na kojima počiva despotizam: na zloupotrebjenom političkom talentu, novcu i vojsci. Natali usto analizira vladarevu okruženost ulizicama, te time otvara vječnu temu odgovornosti intelektualaca.

Uzimajući despotizam kao jedan od tri osnovna tipa vlasti, Montesquieu ga je učinio centralnim pitanjem političke misli u 18. stoljeću. Despotizam je poistovjećen s centralizacijom i monopolizacijom vlasti postignutom za Luja XIV. Stoga je tijekom 18. stoljeća pojam korišten da bi se identificirali i diskreditirali uvjeti koji su neetični ili inkompatibilni s onima političke slobode. Uz to je aristokratska opozicija prema kruni upotrebljavala koncept despotizma da bi napravila razliku između njenog vlastitog modela konstitivne monarhije i onih koji su tražili orijentalni tip dominacije.

U svojim *Lettres persanes*, 1721. Montesquieu je iznio najžešću osudu despotizma kao sistema straha, ljubomore i uzajamne sumnjičavosti. Montesquieu je osudio despotizam i druge forme totalne dominacije kao inkompatibilne s ljudskom prirodom, prirodnim zakonom i interesom stranaka povezanih u međusobnim odnosima. Prema Montesquieuu, despotizam nije bio samo struktura državne moći i ureda, nego i sistem s karakterističnom socijalnom organizacijom potaknutom strahom kao dominantnom psihološkom emocijom. Prema njemu, despotizam karakterizira zatiranje slobodnog društva u ime reda, odbijanje priznavanja legalnog statusa različitih grupa i klasa i konačno, inzistiranje na neposrednoj i neupitnoj pokornosti zapovijedima. U slobodnom društvu relacije između osoba i grupa mnogo su labavije nego u despotizmu. Pasivna pokornost pretpostavlja edukaciju tipičnu za despotizam: podanik mora biti ignorant, bojažljiv, slomljena

duha, s malo zakona. U sferi ekonomskog života, despotizam po Montesquieu stvara generalnu nesigurnost uzrokovanu nepredvidivim kapricima despota i njegovih poslušnika. Uništavanjem privatnog vlasništva zatiru se svi izvori bogatstva i industrije.¹³

Koncept despotizma koji je prevladao u političkom vokabularu nesklo-nom Francuskoj monarhiji 18. stoljeća preuzet je od mnogih koji su htjeli opravdati Revoluciju. Ipak, dok je Natali naslijedio fiziokratski prezir prema gomilanju bogatstva i zalagao se za njegovo ograničenje, on nije mogao prihvatiti jakobinsku mržnju prema zemljišnom vlasništvu niti je mogao prihvatiti Roberspierreovu, Saint-Justovu i Maratovu redefiniciju despotizma po kojoj bez "terora, revolucionarne vrijednosti nemaju snagu".¹⁴

U doba kada Natali vjerojatno piše ovu svoju kratku raspravu, koncept despotizma prilično je arhaičan, jer se smatralo da nije više referentan za najznačajnije probleme 19. stoljeća. Stoga je Natalijeva definicija despotizma različita od njegovih suvremenika, Hegela i Marxa. Natali je, kao i Abraham-Hyacinthe Anquetil-Duperron u *Législation orientale* (1778), prihvatio tezu da je pojam barbarskih naroda relativan. Kao i Anquetil, Natali je vjerovao da je svaki narod istinski vrijedan i ima pravo posjedovati različite zakone, običaje i mišljenja. Hegel i Marx su slijedili europsku perspektivu nadmoći prema orijentalnim despocijama, jer su obojica smatrali visoke kulture Azije kao barbarske u usporedbi s europskom civilizacijom. Tocqueville je u pak svojoj *Demokraciji u Americi* upozorio demokratsko društvo protiv "despotizma demokratske većine". Natali nije mogao uključiti takvu perspektivu razmišljanja, jer je nikada nije osjetio. Takva će situacija u Dubrovniku biti aktualna tek krajem 19. stoljeća s pobjedom hrvatskog masovnog nacionalizma Frana Supila.

¹³ Vidi: Charles de Secondat Montesquieu, *Persian Letters*. London: Routledge, n. d.: xxiv.

¹⁴ Robespierre na Konvenciji 5. veljače 1794.

Prilog

Ivo Natali, *O načinu na koji bi se mogao spriječiti krajnji despotizam*

Za uočiti prirodu i snagu potrebnu za sprječavanje nasilja treba poznavati težinu nasilja i zatim odrediti njegov izvor. Sigurno je da je svako nasilje utoliko okrutnije ukoliko je surovije. Ta ima li išta gore od društva osvajača i njihove pljačke i ubijanja zbog interesa i posjeda?

Razbojničkoj bandi koja pljačka selo i ubija one koji joj se suprostave, ta pljačka na žalostan način donosi korist. Osvajač počinje uvijek s pustošenjem vlastite zemlje, prinoseći njenu mladost maču i oduzimajući sve za potrebe vojske. Time on ne robi samo vlastita sela, nego i gradove, pokrajine i kraljevstva, bacajući u krv i vatru svakoga tko ne pogne glavu njegovom jarmu. Dakle, njegova su svakodnevna zlodjela tisuću prema milijun puta veća od onih koje može počinuti banda ubojica. Dakle, okrutni je osvajač tisuću i milijun puta odgovorniji i odvratniji od spomenute bande ubojica.

Da bi zadominirali nad susjedima, okrutni su Rimljani svojom snagom i okrutnošću opustošili njihove zemlje, popalili njihove gradove, poubijali u bitkama 30,000 jednom i 50,000 ljudi, da bi zatim oduzeli poraženima dio njihovih polja, koja su za sebe prisvojili. Zatim su ih natjerali na služenje u ratovima, koji su istrijebili njihovu mladost. Kada su pokoreni pokušali zbaciti jaram, proglasili su ih slugama pobunjenima protiv gospodara i zatim ih kao takve istrijebili. To se dobro može vidjeti u Tita Livija, u njegovoj knjizi XXV, poglavlju XXII, gdje prikazuje pljačku i ruševine Sirakuze koju je počinio Marcello. Još gori primjer pruža potpuno uništenje cvatuće Capue (Livije, knjiga XXVI, poglavlje XI), koju je počinio pokvareni konzul Fulvio Flacio, koji je na svoju volju i protivno drugom konzulu Claudiu i rimskom Senatu, između ostalih okrutnosti, poubijao kapuanske senatore i prodao sve gradske slobodnjake.¹⁵

¹⁵ Ovdje je Natali blizak Montesquieu. Montesquieu smatra da veličina područja uvjetuje formu vladanja. Republike su male države; ako se njihovo područje poveća to zahtjeva više zakona i ratova, a time i uvođenje monarhijske vlasti. Vidi: Charles de Secondat Montesquieu, *The Spirit of Laws*, II. New York, 1899: viii, xvi, xix.

U Hispaniji je dobri i uzorni Scipion, progonitelj Kartažana (Livije, knjiga XXVIII, poglavlja X-XII), napao dva pobunjenička andaluzijska grada, Castalone i Aspatu, jer su se ovi, da bi se oslobodili od očajnog ugnjetavanja Rimljana, povezali s Hanibalom i objavili rat Rimu.

Poznavajući rimsku okrutnost, znali su da moraju pobijediti ili umrijeti, to jest biti zaslužnjeni i prodani. Stoga su se zakleli da će se svi koji mogu nositi oružje boriti do pobjede ili konačne smrti. U samom su se gradu sve žene, starci i 50 mladića zavjetovali da će ovaj dan označiti početak njihove istinske slobode ili ropstva. Videći pak ishod nepovoljne bitke, radije su se žrtvovali, nego prihvatili ropstvo. A Livije je upravo njih nazvao barbarima, a ne Rimljane koji su ih na ovo natjerali!

Spomenuta je zlodjela ipak nemoguće počinuti bez stradanja vlastite zemlje. I doista se, upravo kod Livija u knjizi XVIII, vidi kako je oko petstote godine postojanja Rima, 297, odnosno 797 njegovih građana imalo glasačko pravo, dok je 45 godina kasnije broj glasača ograničen na samo 137, odnosno 108, dakle na manje od pola (Livije, knjiga XXII, poglavlje XXXI).

Čini se ipak da je najveća pustoš zadesila Rimske saveznike (*Socii obligati*) koji su morali davati mladiće u rimsku vojsku. S opustošenim i neplodnim poljima, zapaljenim selima i izgubljenim radnim rukama prije su se sami sebi činili zatočenicima nego li saveznicima, jer su u svemu bili jednaki onima koje su sami nazivali neprijateljima, jer su se ovi htjeli otarasiti rimskog jarma. Dakle, okrutni su se osvajači sami sebi činili najžalosnijim narodom! Zbog čega? Ta što im se dogodilo?

Umjesto blagostanja, nepotrebna su osvajanja donijela stradanja, oskudicu i pogibelj. Pakleni porok taštine, koji je prema nekima oličenje same sotone u svojoj prirodnoj težnji za upravljanjem i podjarmljivanjem drugih, u kojoj se ujedanjuju poticaji za lažnom slavom, nepomirljiv je neprijatelj humanosti. Nemoralni povjesničari i pjesnici i, što je još više začuđujuće, sami pokoreni narodi udvarali su se i laskali osvajaču radije ga opisujući kao velikog nego da ga razotkriju, nazivajući ga najodvratnijim nazivima koje zaslužuju njegovi zločini. Ti su nazivi opravdani, jer može li se išta gore zamisliti od paljenja vlastitih zemalja i ubijanja ljudi zbog oholosti zapovijedanja i njihovog odbijanja jarma koji im je prepotentni zločinac nastojao nametnuti. Dakle, ne zbog poticanja, nego zbog ublažavanja urođene žudnje

za zapovijedanjem i zlostavljanjem drugih, despota treba razobličiti što je više moguće. Stoga bi u prvom redu trebalo uvijek argumentirano predočiti zlodjela koje je počinio, kako bi u opasnosti u kojoj se nalazimo pokazali koliko ga preziremo. To je jako značajno, jer zapažamo kako se najveći dio despota ne brine ako su kao takvi spoznati od strane samo nekih pojedinaca, ali se većina moćnika trza ako su pri tome imenovani pravim nazivima. To je činjenica koja može potjecati, osobno vjerujem, iz dva izvora: ili možda daju još neku cijenu svojoj dobroj reputaciji, koju još nisu izgubili kod svijetu, ili bi možda, gubeći ugled, izgubili lakoću počinjanja zlodjela. U svakom slučaju, treba dakle označiti svakog čovjeka i svaku akciju njihovim pravim i pravednim imenom.

Da se ograniči despotov prirodni ponos i sila, treba upoznati njegove tri glavne osobine koje ga potiču u oholosti a to su:

1. Posjedovanje talenta i sposobnosti superiornih nad zajednicom
2. Ogromno bogatstvo
3. Oružana snaga na raspolaganju

Talent, to jest superiornu sposobnost za vođenje poslova, Bog je namijenio samo nekima, jer im ga je podario za njihovu vlastitu upotrebu, ali i na korist ostalih. To je dobro načelo, jer potiče na činjenje uzajamnog dobra, ali ujedno i otkriva božansku milost. Zatim nas potiče na poštovanje, ljubav, dobar glas i dobrovoljnu podršku i uvažavanje ostalih. Naime, poznavajući čovjeka punog vrijednosti, svi ga poštuju, pa se taj osjećaj i princip nameće kao dužnost i interes koji se podržava i poštuje u svakoj prilici i kojemu se pripisuje snaga za suradnjom. U svemu su ovi pojedinci nadareni od Boga da bi iskazali poštovanje i podršku upravo na korist društvu.

Kako su ipak vrijednosti ograničene mnogim osobnim grijesima, oni ovu božansku podršku ne dijele s drugima, nego je od drugih traže kao dužnost. Eto razlike između plemenite i andeoske ambicije i paklene oholosti koja hoće zapovijedati i nametnuti jaram. Ušavši jednom u srce dobra čovjeka, ovaj opaki osjećaj strasti za vladanjem stalno raste, pa ga odbijanja i suprostavljanja iritiraju, jer vrednuje sve podanike kao igračke za nametanje svoga autoriteta. Takvi koji mu služe u dvije od tri gore navedene osobine po naredbi ga uzdižu, nastoje iskoristiti stvari za njegov cilj, a zatim se hvale kako bez njih ne bi uspio. Otkrivši svoje talente, oni ga spašavaju od kazne koju bi zaslužio za svoj isprazni pokušaj.

Što napraviti da se uspije protiv njegovih sposobnosti, a ne negira poštovanje i podrška koje zaslužuje dok je u koristi za dobro? Ne nalazim drugog načina nego istinski ga poštovati i podržati, ali oprezno, da mu se ne bi dalo više ovlasti nego što je apsolutno nužno za opće dobro, kako su činili i sami Rimljani imenujući jednog diktatora u izuzetnim prilikama. Ali tada, ako mu se i pripíše sposobnost u tim okolnostima, ako se i ne vide stvari daleko unaprijed, i ne mogu otkriti prvi znakovi rađajuće oholosti, bio bi uvijek koristan atenski zakon privremenog ostracizma koji bi trebao biti primijenjen u slučaju zloupotrebe.

Kako njegovo bogatstvo, stečeno s moći, nadmašuje ono koje je prije posjedovao, ljudi s mnogo većim talentima služe mu da bi i oni uspostavili svoju moć nad drugima. To bi se moglo spriječiti na taj način da se čovjek s mnogo vrlina uvelike časti, ali ne i podari bogatstvom, jer mu je već dovoljno ono što sa svojim talentima može namaknuti. I kako bogatstvo udruženo s moći potiče oholost, kako za sebe i za druge korisne odnose u društvu, trebalo bi ograničiti stjecanje bogatstva, osobito posjedovanje nekretnina koje se nikada ne mogu namaknuti više od jedne a da se ne počini štete društvu. Od toga treba izuzeti posjedovanje zemljišta i naslijeđenih dobara koja se nalaze na periferiji, jer ne čini štetu društvu, pa je korisno svima a štetno nikome.

A RECENT DISCOVERY OF IVO NATALI'S ESSAY ON DESPOTISM

JOSIP VRANDEČIĆ

Summary

The article examines a newly discovered essay on despotism, *O načinu na koji bi se mogao spriječiti krajnji despotizam*, written by a Ragusan patrician, Ivo Natali (1785-1853). Since the work has no date, the author assumes that it might have been written during Metternich's regime, or under the influence of its fall. Fashioned in the manner of the European Enlightenment, Natali's work appeared at the time when modern studies on this political phenomenon had already been published. It remains unclear to what extent Natali drew on other European traditions of political criticism of despotism. No doubt, the very emergence of this original study on autocracy, with Natali's psychological portrait of a despotic ruler, represents a significant contribution to the history of political theory in Croatia.